

TERESA WINEK

(Instytut Badań Literackich PAN)

STANISŁAW PIGOŃ Z PERSPEKTYWY JEDNEGO BADACZA

REC.: Czesław Kłak, *Pigoń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013, ss. 612, il.

STO TRZYDZIEŚCI LAT temu urodził się Stanisław Pigoń. Jerzy Starnawski¹ zaliczył go do drugiego pokolenia wielkich polskich humanistów. O tym, że takie zaszczytowanie było jak najbardziej uzasadnione, świadczy ciągle żywa recepcja dorobku badacza romantyzmu oraz wybitnego edytora. Ponad sto lat temu, w 1911 roku, początkujący mickiewiczolog opublikował swe pierwsze znaczące dzieło: rozprawę poświęconą *Księgom narodu i pielgrzymstwa polskiego*². Dziewięćdziesiąt lat temu pojawiło się jego opracowanie *Pana Tadeusza*³ – podstawowa edycja poematu, mająca ponad dziesięć wznowień, uzupełnianych przez uczonego wynikami prowadzonych systematycznie, do końca życia, badań⁴. Przez następnych czterdzieści kilka lat Pigoń był istotnym tuzem polonistyki: jako pracownik trzech uniwersytetów, wydawca i redaktor wielu ważnych edycji, autor książek i artykułów korygujących wiedzę, przede wszystkim o wieku XIX. Kamieniem milowym polskiej humanistyki okazały się też rozpoczęte podczas drugiej wojny światowej książki: *Zarys nowszej literatury ludowej*⁵ oraz wznawiany pięciokrotnie tom: *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*⁶.

Przyjmując jako oczywisty i niepodważalny wkład Pigionia w rozwój polskiej nauki o literaturze w XX wieku, można pytać o jego rangę w dzisiejszej historii literatury. Materiału do refleksji jest sporo, najważniejszą pozycję stanowi wydana pięć lat temu książka: *Profesor z Komborni. Stanisław Pigoń w czterdziestą rocznicę śmierci*⁷, zbierająca plon konferencji i sympozjów organizowanych przez środowiska krakowskie i rzeszowskie. Nowym punktem odniesienia okazuje się publikacja ogarniająca sporą część dorobku badawczego ucznia, a zarazem krajana Pigionia, zatytułowana po prostu: *Pigoń*. To kolejna już praca Czesława Kłaka poświęcona jego mistrzowi – wcześniejsze rozpoznania gromadzą: książka *Stanisław Pigoń. Szkice do portretu* (1993) oraz prace zbiorowe: *Wokół Stanisława Pigionia. Nad warsztatem naukowym*

1 J. Starnawski, *Z dziejów polskiej nauki o literaturze w wieku XIX i XX. Cztery studia*, Częstochowa 1997.

2 S. Pigoń, O „*Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego*” A. Mickiewicza, Warszawa 1911.

3 A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli Ostatni zajazd na Litwie: historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, oprac. S. Pigoń, BN I, Kraków 1925.

4 Do roku 2015 Zakład Narodowy Ossolińskich opublikował trzynastę wydań, ostatnie – z aneksem w opracowaniu Juliana Maślanki – w roku bieżącym.

5 S. Pigoń, *Zarys nowszej literatury ludowej (przed rokiem 1920)*, Kraków 1946.

6 Tenże, *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, Kraków 1946.

7 *Profesor z Komborni. Stanisław Pigoń w czterdziestą rocznicę śmierci*, red. K. Fijolek, Kraków 2010 (recenzja w „*Wiek XIX. Roczniku Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza*” 2010).

i literackim Uczonego (Rzeszów 1983); *Non omnis moriar. Studia i szkice o Stanisławie Pigoniu* (Rzeszów 1997). I to właśnie autor recenzowanego wydawnictwa ma niepodważalne prawo i podstawy do syntez obejmujących życie i dzieło nestora polskiej polonistyki – pozostając przez niemal pół wieku w kręgu inspiracji Profesora z Komborni, poznał jego spuściznę oraz archiwum jak nikt inny.

Wydany obecnie opasły tom zawiera rozpoznania badawcze z ostatniego dwuzdziesięciolecia. Jego lekturę można rozpocząć od jednego z końcowych rozdziałów, zatytułowanego *Sława pośmiertna*, omawiającego stosunek Pigonia do własnych prac oraz ich recepcję przez młodsze pokolenia. Kłak zwraca uwagę na czytelniczy żywot kilku książek uczonego, przede wszystkim edycji *Pana Tadeusza*, która stanowi istotne tło prac edytorskich Pigonia i jego badań nad romantyzmem. Konstatacja z lektury tego rozdziału pozostaje jednak smutna – mimo wznowienia na początku obecnego wieku najważniejszych tytułów Pigonia (*Zawsze o Nim. Studia i odczyty o Mickiewiczu*⁸; „*Pan Tadeusz*”. *Wzrost, wielkość i sława*⁹) dzisiejszy młody polonista przy poznawaniu tego dorobku może liczyć tylko na zasobność bibliotek oraz reprezentatywny tom dzieł zebranych (*Poprzez stulecia*), sprzed trzydziestu lat¹⁰. Zdecydowanie korzystniej natomiast przedstawia się bibliografia przedmiotowa uczonego. Co kilkanaście lat pojawiają się bowiem zespoły materiałów (najczęściej w księgach pamiątkowych) – wyniki analitycznych lektur spuścizny drukowanej i archiwalnej krakowskiego historyka literatury.

W książce *Wokół Stanisława Pigonia* Kłak skonstatował, iż nie zachodzi konieczność rewizji sądów o badaczu, a to, co dzieje się w obszarze recepcji jego spuścizny, to jedynie dopełnianie konturów utrwalonego w powszechnej świadomości obrazu. Pierwsza część stwierdzenia nie budzi zastrzeżeń, drugą można jednak zmodyfikować – między innymi dzięki pracom Kłaka znany wcześniej obraz Profesora z Komborni staje się nie tylko zdecydowanie bardziej barwny i bogatszy w szczegóły, ale zyskuje też istotne i złożone tło.

Pierwszą i największą objętościowo część książki stanowią artykuły związane z pracami Kłaka nad korespondencją Pigonia. Materiał to fascynujący. Listy, zastrzeżone do 1988 roku, stały się przedmiotem badawczego oglądu od początków lat dziewięćdziesiątych, głównie ze strony autora omawianej książki, także redaktora naukowego serii: „Korespondencja Stanisława Pigonia”. Epistolografię, traktowaną jako materiał źródłowy, objęto systematycznymi badaniami od połowy XIX wieku, głównie za sprawą korespondencji Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego, Juliusza Słowackiego i pomniejszych twórców emigracyjnych. Historyków literatury interesowały przede wszystkim listy pisarzy – kryjące autokomentarze i faktografię ich twórczości. Listy badaczy literatury z różnych względów bywały wykorzystywane tylko okazjonalnie (np. listy Romana Pilata w edycjach Mickiewicza, korespon-

8 S. Pigoń, *Zawsze o Nim. Studia i odczyty o Mickiewiczu*, Warszawa 1998.

9 Tenże, „*Pan Tadeusz*”. *Wzrost, wielkość i sława. Studium literackie*, Kraków 2002.

10 Tenże, *Poprzez stulecia*, wyb. i oprac. J. Maślanka, Warszawa 1985.

dencja Juliana Krzyżanowskiego w pracach dotyczących Henryka Sienkiewicza). Epistolografia Pigionia na pewno będzie stanowiła w tej dziedzinie swego rodzaju przełom; jej znaczenia nie sposób przecenić – tak z powodu liczebności zasobu, jak też rangi osób, z którymi nestor polskiej humanistyki prowadził swe pisane rozmowy.

W przywołanej wyżej serii Kłak opublikował dwa dialogi korespondencyjne Pigionia: z Ignacym Chrzanowskim oraz Marią Danilewiczową¹¹, poprzedzone obszernymi wprowadzeniami, przedrukowanymi w omawianej tu książce. Stanowią one ważne tło dla kolejnych bloków listów przygotowanych do edycji: rozmów Pigionia z Romanem Pollakiem, Julianem Krzyżanowskim, Tadeuszem Mikulskim. Już przywołane nazwiska wskazują, że mamy do czynienia ze zjawiskiem niebagatelnym: świadectwem współpracy najważniejszych badaczy polskiej literatury, trwającej ponad pięćdziesiąt lat, mniej więcej od zarania dwudziestolecia międzywojennego do końca lat sześćdziesiątych. Jak podała Ewa Malicka¹² (troskliwa opiekunka archiwum Pigionia w Bibliotece Jagiellońskiej), uczony wymieniał systematycznie listy także między innymi z Leonem Płoszewskim, Wacławem Borowym, Kazimierzem Wyką oraz pisarzami: Kazimierą Iłłakowiczówną, Marią Dąbrowską, Kazimierzem Wierzyńskim.

Niemal każdy z interlokutorów Pigionia to w swoim czasie człowiek instytucja. Ich korespondencja kryje więc nie tylko faktografię indywidualnych biografii, ale też bezcenny komentarz do życia polonistycznego w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu, Lublinie, Wilnie, Londynie i wielu innych miejscach i środowiskach; są w niej zawarte opinie uczonego obserwującego czujnym okiem, czynnego, krytycznego, sumiennego, a także wrażliwego moralnie oraz intelektualnie. Jeżeli od połowy lat czterdziestych Pigoń był powszechnie uznawanym przez środowisko autorytetem moralnym, to zapracował na taką ocenę między innymi setkami listów, którymi reagował na wszelkie „czyny i rozmowy” decydentów mających wpływ na literaturę oraz osób z najbliższego otoczenia.

Pryncypialność nieustraszonego strażnika wartości została zapisana w listach *expressis verbis* i niejednokrotnie prowadziła do jednoznacznego określenia losów dalszej znajomości z adwersarzami. A jednak blok artykułów poświęconych korespondencji Kłak zatytułował: *Przyjaźnie*. I jest to tytuł adekwatny – listy przekonują, że niecodzienną umiejętnością Pigionia było przebaczenie błędzącym i powracanie do znajomości trudnych – właśnie w imię wyższych racji: dobra wspólnego czy środowiskowego, wcale często też w imię sprawy narodowej.

Korespondencja Pigionia stanowi ważny materiał źródłowy do rozlicznych tematów nurtujących zarówno badaczy współczesnej nauki o literaturze, jak też jej historyków, czy jeszcze szerzej: historyków życia kulturalnego i społecznego; dowodem chociażby rozdziały omawianej książki: *Czas adwentu. O jutro polonistyki*

11 Tom trzeci stanowi *Korespondencja wzajemna (1952–1968)* z Moniką Żeromską, opracowana przez Zdzisława Jerzego Adamczyka i Alinę Kowalczykową (Rzeszów 2004).

12 E. Malicka, *Spuścizna rękopiśmienna po Stanisławie Pigioniu w Bibliotece Jagiellońskiej*, w: *Wokół Stanisława Pigionia. Nad warsztatem naukowym i literackim Uczzonego*, s. 119.

uniwersyteckiej (kształt dyscypliny projektowano podczas wojny i w połowie lat czterdziestych, mimo narastających sygnałów klęski) czy *Ponad żelazną kurtyną* (tu rozbudowana relacja o sposobach utrzymywania naukowych kontaktów z przebywającą na emigracji Marią Danilewiczową). Zbiór „korespondencyjnych” rozpraw i artykułów Kłaka, czytany *en bloc*, ukazuje więc wielostronnie rozbudowany portret Pigionia, inspiruje też do dalszych badań, bowiem epistolografia pracowitego historyka literatury i edytora, choć mocno uszczuplona w wirach historii, okazuje się niezwykle obfita (sześćdziesiąt jeden tomów listów do Pigionia, zdeponowanych w Bibliotece Jagiellońskiej¹³), a bywała wykorzystywana dotychczas tylko w niewielkim zakresie.

Omawiany tom gromadzi też ułamki z tych prac Kłaka, które na razie nie tworzą samodzielnych publikacji, jak na przykład refleksje nad zespołami korespondencji niepełnej – zaginionej czy może obecnie niedostępnej – czekającej na archiwalne dopełnienie, a do takiej należą chociażby listy pisane przez Pigionia do Ignacego Świrskiego, przyjaciela, profesora Uniwersytetu Stefana Batorego i późniejszego biskupa. Z prześlędzonych dociekliwie losów tej znajomości wyłania się Profesor „prywatny”, prowadzący w okresie wileńskim wraz z żoną dom otwarty, oazę dla utrudzonych problemami uniwersyteckiego życia uczonych, z różnych powodów pozbawionych rodzinnych przystani. To w takich gestach kryła się i z nich wyrastała tajemnica odważnego życia Pigionia, jego odpowiedzialność za sprawy środowiska, w którym przebywał, ale też troska o sprawy narodowe, pozostające w orbicie ciągłych zainteresowań byłego członka Eleusis, działacza przywracającego polski dorobek mieszkańcom Śląska, żołnierza pierwszej wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej, wreszcie kandydata na krajowego delegata rządu na obczyźnie – by wspomnieć najbardziej spektakularne role Pigionia.

Pierwsza, „epistolograficzna” część książki Kłaka zdominowała pozostałe rozdziały, a przecież i one stanowią materiał ważki – refleksję nad autobiograficznymi zapisami Pigionia: młodzieńczym raptularzem, opowieścią o wyjściu z Komborni w świat i „wspominkach” o Sachsenhausen. Można z nich wnosić, że wewnętrzną potrzebą Pigionia była szeroko rozumiana autorefleksja w czasach trudnych, przełomowych, naznaczonych klęską lub zagładą wartości. Młodzieńczy notatnik utrwalał rozterki człowieka, który torował sobie drogę w obcym społecznie środowisku. W czasie drugiej wojny światowej, gdy zagrożony był byt narodu, Pigoń pisał rewelacyjną socjologicznie monografię swej rodzinnej wsi i drogi życiowej wiejskiego chłopaka wstępującego w progi uniwersytetu. Analogicznie: w latach stalinowskiego zniewolenia powrócił do wspomnień o czasie spędzonym w obozie hitlerowskim, gdzie poddano eksterminacji krakowskich uczonych. Niespożyta siła duchowa Pigionia pozwoliła mu zachować godność człowieczeństwa w każdym czasie, była też bodźcem mobilizującym do ustawicznej pracy.

Komentarze Kłaka do tej części piśmiennictwa Pigionia punktuja najważniejsze cechy Profesora jako człowieka niezwykłego, a przecież jednego z wielu podobnie

13 Tamże.

dzielnych. Niezwykły hart uczonego nadal prowokuje jego uczniów do refleksji nad tajemnicami duchowego męstwa, zwłaszcza w „czasach marnych”, o czym świadczą poświęcone mu księgi pamiątkowe. Kłak objął natomiast swą refleksją wybrane elementy trudnej powojennej codzienności historyka literatury, ledwie tolerowanego przy „warsztacie edytorskim”: czas odsunięcia od dydaktyki i życia literackiego (*Trzydziestolecie ostatnie*, *Trzy jubileusze*), ujawniając meandry dziwnych losów – nie tyle uczonego, co środowiska. W tym kontekście rozdział *Pigoń w Rzeszowie* okazuje się świeczką na urodzinowym torcie, cichym tryumfem wśród „późnych wnuków”.

Kończąc, można powtórzyć: fascynująca lektura, zwłaszcza dla młodego pokolenia, dopiero planującego swoje działania na niwie (*Pigoń* powiedziałby pewnie: na ugorze) dzisiejszej polonistyki. I dla zmęczonych pracą, niecierpliwie oczekujących owoców swego trudu.

ABSTRACT

STANISŁAW PIGOŃ FROM THE PERSPECTIVE OF A SINGLE RESEARCHER

REVIEW OF: CZESŁAW KŁAK, *PIGOŃ*, RZESZÓW 2013

The academic achievements of Stanisław Pigoń are the constant inspiration for subsequent generation of researchers, especially in the area of Romantic literature. Czesław Kłak, an author of dissertations and joint publications, devotes a lot of research to his heritage. Kłak has been systematically studying Pigoń's fruitful correspondence, writing comments on his scientific works and looking for evidence of brave professor's life, who was an active member of important events from scientific and social life. The book titled *Pigoń* collects a couple of dozen articles, analyses the correspondence of the literary historian with important persons of scientific and cultural life and the works related to the biography and the reception of the scholar's thoughts.

KEY WORDS

Stanisław Pigoń, humanistic study of literature, correspondance, Romanticism, Czesław Kłak